

Vruchtbaarheid in de twintigste eeuw

Arie de Graaf

In de vorige eeuw werden in Nederland bijna 20 miljoen kinderen geboren. In dezelfde periode overleden 9,6 miljoen mensen, kwamen 6 miljoen migranten naar Nederland en gingen bijna 5 miljoen emigranten naar het buitenland. De invloed van de vruchtbaarheid op de bevolkingsgroei en -samenstelling is in de twintigste eeuw dan ook beduidend groter geweest dan die van de andere demografische componenten. Dit artikel schetst de ontwikkeling van de geboorte vanaf 1900. Voorts besteedt het aandacht aan nieuwe ontwikkelingen die in de twintigste eeuw hebben plaatsgevonden. Het gaat hierbij vooral om de buitenechtelijke vruchtbaarheid en het uitstel van het eerste kind, die in het laatste kwart van de vorige eeuw een hoge vlucht namen.

1. Inleiding

Tot ver in de jaren zestig van de vorige eeuw was het krijgen van kinderen een vanzelfsprekend onderdeel van het huwelijksleven. De meeste mensen besloten na het vinden van een partner te gaan trouwen, en de wenselijkheid van kinderen werd maar zelden ter discussie gesteld. Voor een groot deel kwam dit voort uit een gebrek aan betrouwbare voorbehoedmiddelen. Verder was het vaak sociaal wenselijk om kinderen te krijgen. Geboorteregeling werd na de jaren zestig echter gemeengoed en drukte een fors stempel op de ontwikkeling van de geboortecijfers in Nederland. Het maakte de weg vrij voor uitstel of zelfs afstel van het krijgen van kinderen.

In dit artikel staat de vraag "Hoe heeft de vruchtbaarheid in Nederland zich in de twintigste eeuw ontwikkeld en wat is de invloed van deze ontwikkeling geweest op de bevolkingsomvang?" centraal. Deze vraag kan worden beantwoord aan de hand van de gegevens over jaarlijkse aantallen geborenen uit de gemeentelijke bevolkingsregisters. De gegevens hebben betrekking op alle geborenen die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur en een eventueel overlijden vóór de geboorteaangifte.

Dit artikel is grotendeels gebaseerd op: Graaf, A. de, 2007. De vruchtbaarheid van vrouwen in de twintigste eeuw. In: Boonstra, O.W.A., P.K. Doorn, M.P.M. van Horik, J.G.S.J. van Maarseveen en J. Oudhof (red.), Twee eeuwen Nederland geteld. Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen 1795–2001, blz. 99–128. Symposium publicaties 2. DANS, Den Haag.

Een andere bron van informatie is het Onderzoek Gezinsvorming (OG), een steekproefonderzoek van het CBS dat vanaf 1977 om de vijf jaar wordt gehouden. De laatste enquête onder mannen en vrouwen van 18–62 jaar vond in 2003 plaats. Bij het OG staat het verzamelen van informatie over huishoudens- en gezinsvorming ter aanvulling op de demografische gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) centraal. Deze aanvullende informatie wordt gebruikt voor verklarende analyses op microniveau. Het accent in het Onderzoek Gezinsvorming ligt daarom sterk op informatie over de sociaaldemografische levensloop, zowel retrospectief (demografische transitie in samenhang met onderwijs- en arbeidsparticipatie) als prospectief (verwachtingen over vruchtbaarheid en relatievorming in samenhang met huidige achtergrondkenmerken).

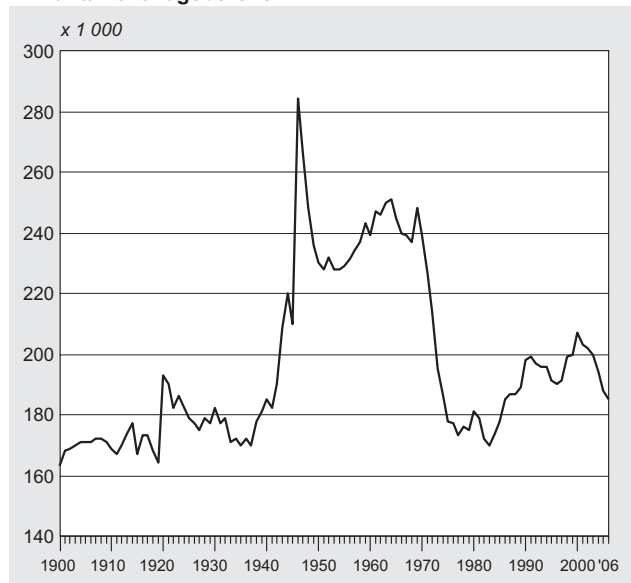
2. Aantal geborenen

In de eerste decennia van de twintigste eeuw schommelde het jaarlijks aantal levendgeborenen rond de 170 duizend (*grafiek 1*). Hoewel Nederland niet was betrokken bij de Eerste Wereldoorlog, werden ongeveer 100 duizend soldaten opgeroepen om de neutraliteit te handhaven. Na de oorlog, toen deze soldaten weer naar huis mochten, vond een kleine babyboom plaats (193 duizend geborenen in 1920). In de jaren twintig daalde het jaarlijks aantal geborenen onder de 180 duizend. Dit niveau handhaafde zich in de jaren dertig. In 1943 waren er voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis ruim 200 duizend levendgeborenen. Kort na de Tweede Wereldoorlog, in 1946, werd het record van 284 duizend bereikt. In de jaren vijftig en begin jaren zestig lag het aantal geborenen tussen de 230 en 250 duizend. Tot begin jaren zeventig bleven de aantallen boven de 200 duizend uitkomen. In de jaren zeventig daalde het aantal sterk, van 248 duizend naar ongeveer 175 duizend.

Deze daling werd mede veroorzaakt door een aantal sociale factoren, zoals secularisatie, emancipatie, individualisatie en de beschikbaarheid van de anticonceptiepill. Terwijl in 1960 nog geen 20 procent van de bevolking zich niet tot een kerkgenootschap of levensbeschouwelijke groepering rekende, noemde eind jaren negentig ongeveer 40 procent van de bevolking zich onkerkelijk (Advokaat en De Graaf, 2001). Een groeiend aantal jonge paren vond in de jaren zeventig welvaart en een maatschappelijke carrière belangrijker dan een kinderrijk gezin. Voorts heerste bij een groot deel van de Nederlandse bevolking een dreigend gevoel van overbevolking: de bevolkingsprognose van 1965 voorspelde immers een bevolkingsaantal van 21 miljoen aan het eind van de twintigste eeuw (Beets en De Graaf, 1980). Ten slotte leverden de introductie en acceptatie van betrouwbare voorbehoedsmidde-

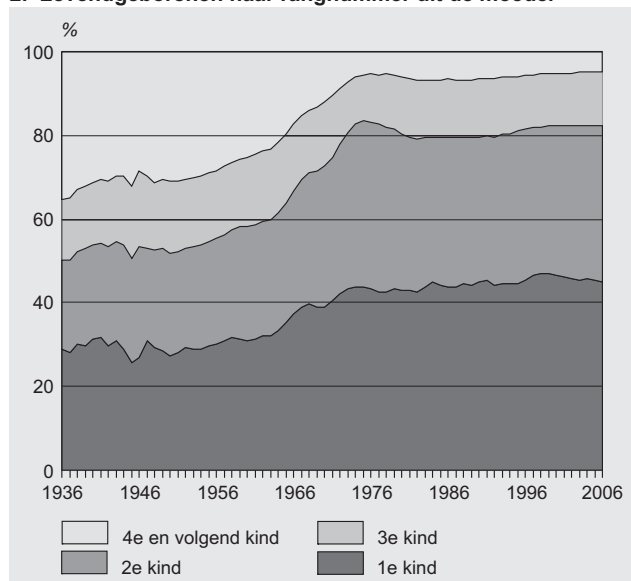
len een substantiële bijdrage aan de daling van het kindertal, het uitstel van het eerste kind en het beperken van de gezinsgrootte.

1. Aantal levendgeborenen

Begin jaren tachtig lag het aantal geboorten op hetzelfde niveau als aan het begin van de twintigste eeuw, toen Nederland ruim 9 miljoen minder inwoners telde. Vanaf medio jaren tachtig ging het aantal geboorten weer langzaam stijgen (tot 207 duizend in 2000), waarna opnieuw een daling inzette. In 2006 werden 185 duizend kinderen geboren. Naar verwachting zal ook in de komende jaren nog sprake zijn van een afnemend aantal geboorten. Dit is het gevolg van het teruglopend aantal vrouwen in de vruchtbare levensfase. Het merendeel van deze vrouwen is namelijk geboren in de periode 1975–1985, toen het aantal geboorten op een veel lager niveau lag dan in de voorgaande decennia.

2. Levendgeborenen naar rangnummer uit de moeder

Het aantal levendgeborenen per kalenderjaar kan worden onderverdeeld in eerste, tweede, derde en vierde of volgende kinderen (*grafiek 2*). Deze cijfers zijn beschikbaar vanaf 1936. Het percentage vierde en volgende kinderen blijkt in de loop van de eeuw sterk te zijn gedaald. Eind jaren dertig bestond een derde van alle levendgeborenen in het gezin uit een vierde of volgende kind. Aan het eind van de eeuw was dit aandeel nog maar 5 procent. Hierdoor steeg het percentage eerste en tweede kinderen. Eind jaren negentig was 80 procent van de levendgeborenen een eerste of tweede kind. Wat opvalt is dat het percentage derde kinderen in de loop van de tijd maar licht is gedaald, van 15 naar 12 procent.

3. Gemiddeld kindertal

Ontwikkelingen in de vruchtbaarheid kunnen vanuit twee perspectieven nader worden geanalyseerd: op basis van gegevens over kalenderjaren of geboortejaren van generaties vrouwen.

De bekendste maat voor het vruchtbaarheidsniveau per kalenderjaar is het totaal leeftijdsspecifiek vruchtbaarheidscijfer (TFR). Op basis van de vruchtbaarheidsgegevens voor een kalenderjaar kan met deze maat worden uitgedrukt hoeveel kinderen een vrouw gemiddeld zou voortbrengen als de in het betreffende jaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare leven zouden hebben gegolden en/of nog zullen gelden.

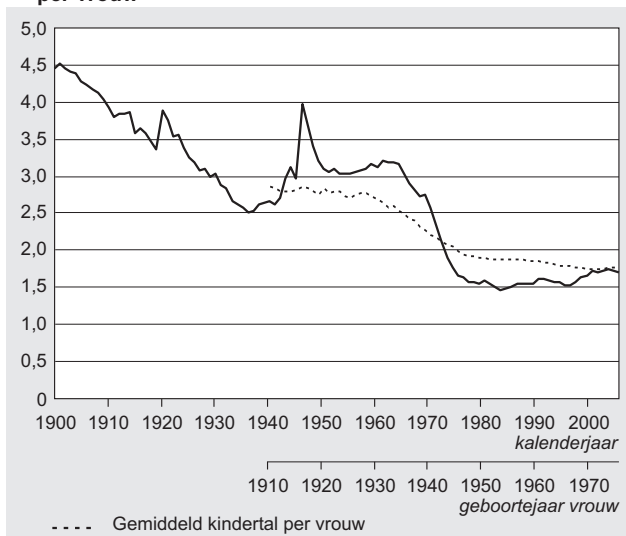
De bekendste maat van het vruchtbaarheidsniveau per generatie is het gemiddeld kindertal van vrouwen geboren in een bepaald jaar. Zouden de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende lange tijd niet veranderen, dan zouden het totaal vruchtbaarheidscijfer en het gemiddeld uiteindelijk kindertal van generaties op den duur aan elkaar gelijk zijn.

In de periode van het begin van de twintigste eeuw tot de Tweede Wereldoorlog daalde de TFR van 4,5 naar 2,6 (*grafiek 3*). Deze daling werd in 1920 onderbroken door een kleine naoorlogse babyboom. Het vruchtbaarheidscijfer bereikte in de tweede helft van de jaren dertig een dieptepunt van 2,5 en nam gedurende de Tweede Wereldoorlog weer toe. Een van de verklaringen hiervoor was de stijging van het aantal huwelijken. Het huwelijk was namelijk populair tijdens de mobilisatie in 1939, omdat gehuwde soldaten meer soldij ontvingen dan ongehuwden. Ook steeg het aantal huwelijken gedurende de oorlog omdat ongehuwden een grotere kans hadden om in Duitsland te werk te worden gesteld (CBS, 1999). In het jaar na het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog steeg de TFR kortstondig tot 4,0. Doordat vrouwen op jongere leeftijd kinderen kregen, steeg de vruchtbaarheid ook weer enigszins in jaren vijftig en begin jaren zestig. Hierdoor was de vruchtbaarheid in Nederland één van de hoogste in Europa. Evenals in veel andere Europese landen daalde het vruchtbaarheidscijfer sterk tussen medio jaren zestig en medio jaren zeventig. Aan het eind van die periode had een niveau van 1,7 bereikt. Daarna daalde het cijfer langzaam verder tot een niveau van 1,5, met als dieptepunt 1,47 in 1983. Deze lage vruchtbaarheidscijfers werden

onder meer veroorzaakt door uitstel van kinderen onder jongere vrouwen en inhaal onder oudere vrouwen.

Vanaf 1997 is de vruchtbaarheid weer gestegen tot een niveau van 1,7 kinderen per vrouw. Deze stijging kan worden toegeschreven aan het feit dat de uitsteleffecten waren uitgewerkt en de inhaaleffecten nog een tijdje aanhielden. Halverwege het huidige decennium vond een stabilisatie van de vruchtbaarheid plaats. Naar verwachting zal de TFR in de toekomst niet meer sterk veranderen. De Bevolkingsprognose 2006 van het CBS verwacht op lange termijn een vruchtbaarheidscijfer van 1,75 (Garssen en Van Duin, 2006).

3. Totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR) en gemiddeld kindertal per vrouw

Bron: Statistiek van de geboorte en Bevolkingsprognose 2006.

De interpretatie van de TFR als het gemiddeld kindertal per vrouw is door verschillende oorzaken ingewikkeld. Zo heeft het uitstelgedrag op jonge leeftijden een neerwaarts effect op dit cijfer. Het inhaalgedrag op hogere leeftijden heeft echter in latere jaren een opwaarts effect. Het vruchtbaarheidscijfer laat in deze periode eerst een daling zien en vervolgens een stijging, hoewel het aantal kinderen dat deze vrouwen uiteindelijk zullen krijgen niet verandert. Deze nadelen kunnen worden vermeden door gebruik te maken van het cohortvruchtbaarheidscijfer, het gemiddeld kindertal per vrouw naar geboortjaar van de vrouw. Het nadeel daarvan is echter dat men voor het definitieve cijfer moet wachten tot de vrouwen die in een bepaald kalenderjaar zijn geboren de vruchtbare leeftijd achter zich hebben gelaten. Voor het jaar 2006 is dit (vrijwel) definitieve cijfer alleen bekend voor generaties geboren vóór circa 1965.

Vrouwen geboren in 1910 kregen gemiddeld 2,9 kinderen (stippellijn in grafiek 3). Tussen de generaties 1935 en 1945 is het gemiddeld kindertal per vrouw sterk afgenomen. Generaties geboren in de periode 1945–1955 kregen minder tweede kinderen en bleven vaker kinderloos. De geboorte van derde kinderen liet echter een kleine stijging zien, waardoor het gemiddeld kindertal bij deze generaties uiteindelijk maar weinig daalde. Bij generaties geboren tussen 1955 en 1965 daalde het gemiddeld

kindertal weer langzaam, omdat steeds meer vrouwen kinderloos bleven en het percentage vrouwen met drie kinderen afnam. De stijging van het onderwijsniveau van vrouwen en de hiermee samenhangende toename van de arbeidsparticipatie, evenals problemen om werk en zorg voor kinderen te combineren, liggen hieraan waarschijnlijk ten grondslag.

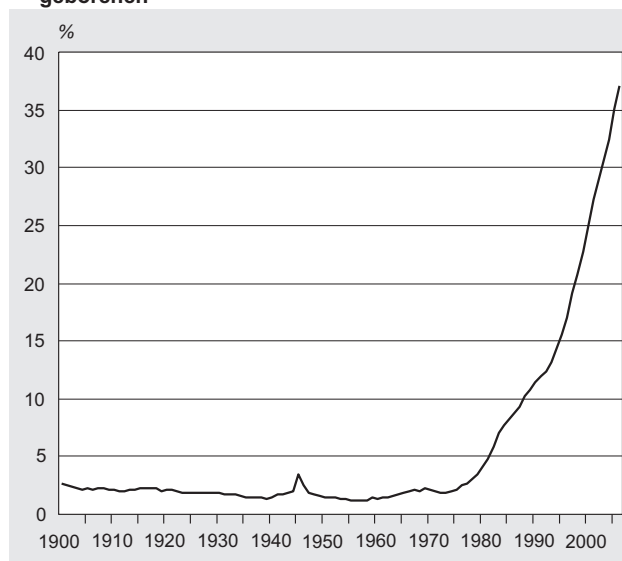
Uit grafiek 3 blijkt dat de cohortvruchtbaarheid zich geleidelijker heeft ontwikkeld dan de TFR. Een voorbeeld maakt dit duidelijk. In het kalenderjaar 1946 zijn veel kinderen geboren die wegens de Tweede Wereldoorlog waren uitgesteld. Deze kinderen werden geboren uit moeders van verschillende geboortegeneraties. De naoorlogse babyboom is daarom niet waarneembaar in de cohortvruchtbaarheidscijfers.

4. Niet-echtelijke geboorten

Het percentage niet-echtelijke geboorten in Nederland daalde licht vanaf het begin van de vorige eeuw tot ver in de jaren vijftig (grafiek 4). Deze dalende trend werd vlak na de Tweede Wereldoorlog tijdelijk onderbroken. Het aandeel niet-echtelijke geboorten verdubbelde toen tot 3,5 procent. Tussen het eind van de jaren veertig en medio jaren zeventig schommelde het aandeel niet-echtelijke geborenen onder de 2 procent. Vanaf medio jaren zeventig steeg het aandeel gestaag. Tegenwoordig is 35 procent van alle geboren kinderen niet-echtelijk. Voor eerste kinderen is dit aandeel met 45 procent nog groter. Dit is zo doordat een deel van de ouders die tijdens de geboorte van het eerste kind ongehuwd samenwonen, na de geboorte alsnog gaan trouwen. Het tweede kind wordt dan ook vaker binnen het huwelijk geboren dan het eerste kind.

De situatie waarin kinderen tegenwoordig buiten het huwelijk worden geboren, is heel anders dan vroeger. Tot begin jaren tachtig betrof het vaak jonge, alleenstaande meisjes die ongewenst zwanger werden. Tegenwoordig komen niet-echtelijke kinderen juist veelal ter wereld als kind van

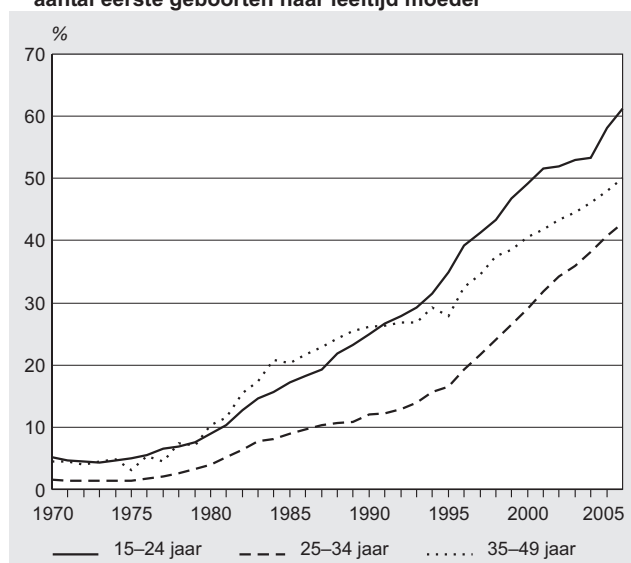
4. Aandeel niet-echtelijke levendgeborenen per 100 levendgeborenen

niet-gehuwd samenwonenden die er bewust voor kiezen om als ongehuwden een gezin te stichten en eventueel later alsnog te trouwen.

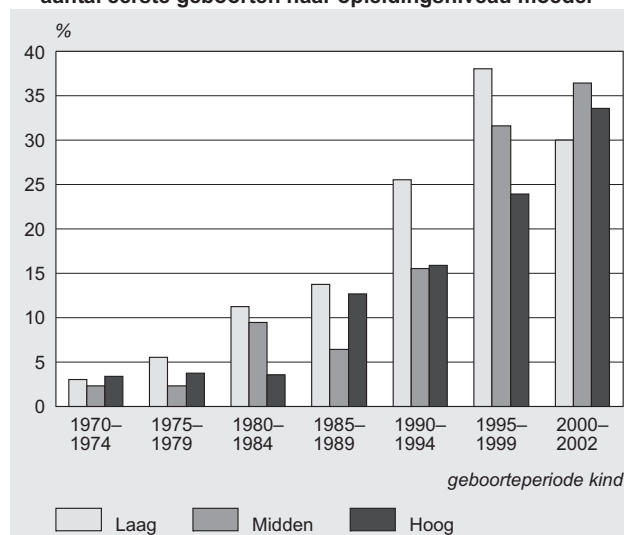
De mate waarin vrouwen ongehuwd kinderen krijgen, verschilt sterk per leeftijdsgroep (grafiek 5). Vooral vrouwen die op jonge of juist op latere leeftijd moeder worden, krijgen hun eerste kind relatief vaak buiten het huwelijk. In de eerste helft van de jaren zeventig lag het aandeel niet-echtelijke kinderen van deze moeders rond 5 procent. Inmiddels is dit aandeel voor jonge moeders toegenomen tot meer dan de helft en voor oudere moeders tot bijna de helft. Onder de 25–34-jarigen is het aandeel niet-echtelijke geboorten in de gehele periode beduidend kleiner.

5. Aandeel niet-echtelijke eerste geboorten op het totale aantal eerste geboorten naar leeftijd moeder

Ook het opleidingsniveau van de moeder speelt een belangrijke rol bij niet-echtelijke eerstgeborenen. Niet-echtelijke geboorten komen vaker dan gemiddeld voor bij laagopgeleide vrouwen (grafiek 6). Dit is voor een deel te verklaren uit het feit dat laagopgeleide vrouwen relatief vaak een niet-echtelijk kind krijgen zonder samen te wonen. Dit geldt voor de gehele periode vanaf 1970, behalve in de periode 2000–2002. Van alle laagopgeleide vrouwen die in de periode 1980–2002 een eerste kind

6. Aandeel niet-echtelijke eerste geboorten op het totale aantal eerste geboorten naar opleidingsniveau moeder

Bron: Onderzoek Gezinsvorming.

buiten het huwelijk kregen, woonde bijna een op de drie niet samen met een partner. Van de hoogopgeleide vrouwen was dit slechts 7 procent.

Van de vrouwen die in de jaren tachtig een eerste kind kregen, was 90 procent gehuwd en woonde 7 procent niet-gehuwd samen. Onder de vrouwen die in de periode 1995–2002 een eerste kind kregen, was het percentage niet-gehuwd samenwonenden gestegen tot ruim een kwart (staat). Van deze samenwoners was in 2003 inmiddels ruim de helft alsnog getrouwd, dan wel van plan dit op korte termijn te doen.

Veel niet-echtelijk eerstgeborenen groeien uiteindelijk op bij gehuwde ouders. Een eventueel tweede kind wordt dan ook, als gezegd, vaker dan het eerste kind binnen een huwelijk geboren. Het totaal aantal niet-gehuwd samenwonenden met kinderen is in de loop der jaren sterk gestegen. Hun aantal is in de afgelopen tien jaar meer dan verdubbeld, van 100 duizend naar 250 duizend. Het aandeel van deze samenwonenden dat na de geboorte van het eerste kind alsnog trouwt of wil gaan trouwen, is echter vrijwel gelijk gebleven.

Staat
Vrouwen naar samenlevingsvorm bij geboorte eerste kind

Geboorteperiode eerste kind	Kind geboren binnen relatie toen		Kind geboren buiten relatie		Aantal vrouwen
	gehuwd	niet-gehuwd			
			inmiddels getrouwd of wil trouwen	en wil niet trouwen	
	%				abs.=100%
1970–1974	97,2	0,5	0,7	1,7	326
1975–1979	95,7	0,5	1,6	2,2	299
1980–1984	90,3	3,4	3,8	2,5	305
1985–1989	89,4	2,7	4,4	3,5	342
1990–1994	80,6	7,0	6,4	6,1	322
1995–2002	67,5	13,9	14,0	4,6	544

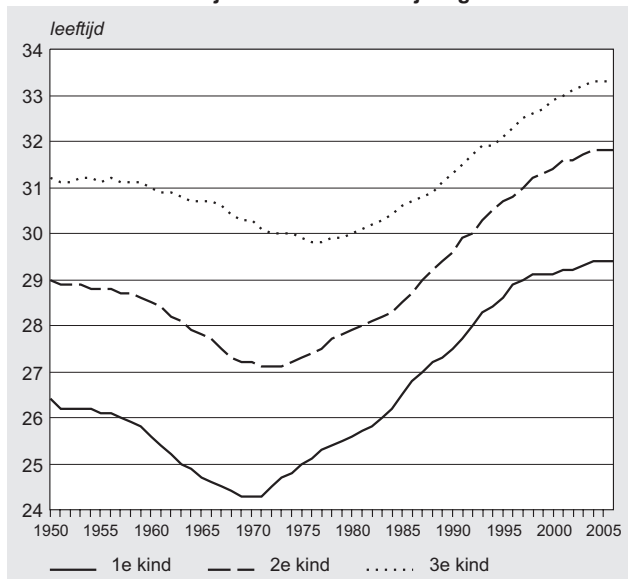
Bron: Onderzoek Gezinsvorming

5. Uitstel eerste kind

Geboorteregeling is gemeengoed geworden, en dit geldt bij uitstek voor Nederland. In ons land is, vergeleken met andere Europese landen, het percentage vrouwen dat een geboorteregulende methode gebruikt relatief hoog (United Nations, 2001). Daarnaast trekt ons lage aantal tienerzwangerschappen internationaal de aandacht. In 1970 was nog 4 procent van alle vrouwen die een kind kregen jonger dan 20 jaar, in de jaren negentig was dit aandeel gezakt tot 1 procent. Nederland behoort daarmee tot de landen waar tienerzwangerschappen en tienermoeders het minst voorkomen. Het succesvolle geboorteregulend gedrag wordt bovendien bevestigd door het feit dat in 2003 bijna 70 procent van de 18–45-jarige vrouwen een methode gebruikte om een zwangerschap te voorkomen (De Graaf, 2004).

Er zijn twee redenen waarom geboorteregeling wordt toegepast. Enerzijds kan met geboorteregeling het aantal kinderen worden gepland, anderzijds is het mogelijk het tijdstip van de geboorten beter te regelen. Wat het aantal kinderen betreft, hebben zich de laatste jaren nauwelijks nog veranderingen voorgedaan. Vrouwen die kinderen willen, hebben een duidelijke voorkeur voor twee kinderen. Dat was tien jaar geleden al zo en dat is ook nu nog het geval. Wat het tijdstip van de geboorte van de kinderen betreft, doen zich echter nog steeds veranderingen voor. Als gevolg van medische en maatschappelijke ontwikkelingen kunnen, mogen en willen vrouwen het krijgen van hun eerste kind uitstellen. In 1963 werd de anticonceptiepil op de markt gebracht en vanaf de jaren zeventig nam het gebruik hiervan sterk toe. Tegelijkertijd willen vrouwen (financieel) onafhankelijker zijn en zichzelf eerst ontplooien voordat ze aan kinderen beginnen. Steeds meer vrouwen zijn een hogere opleiding gaan volgen. Als gevolg hiervan wachten vrouwen steeds langer met moeder worden. In 1970 kreeg een vrouw haar eerste kind op een gemiddelde leeftijd van 24 jaar. Sindsdien is de gemiddelde leeftijd gestegen. In 1980 lag de gemiddelde leeftijd van de vrouw bij de geboorte van het eerste kind op 25,6 jaar, in 2006 was dit 29,4 jaar (grafiek 7). Een derde kind, waarvoor

7. Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte

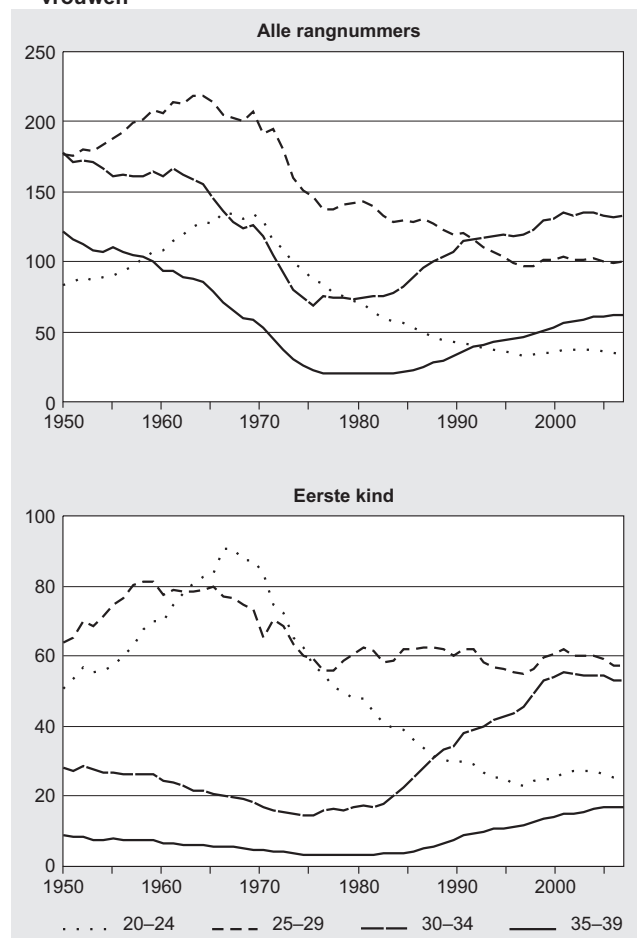

momenteel één op de vijf vrouwen kiest, wordt ook op steeds hogere leeftijd geboren (in 2006 was de moeder gemiddeld 33,3 jaar). Wel kan worden geconstateerd dat de stijging van de gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind tot stilstand is gekomen.

De stijging van de leeftijd waarop vrouwen hun kinderen krijgen, hangt samen met een daling van de vruchtbaarheid op jongere leeftijd en een stijging van de vruchtbaarheid van vrouwen boven de 30 jaar. Uit grafiek 8 blijkt duidelijk dat de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor vrouwen van 30 jaar of ouder een stijgende trend vertonen. In de tweede helft van de jaren tachtig is deze stijging van de vruchtbaarheid, die tot de eeuwwisseling duurde, begonnen. Aan het begin van de nieuwe eeuw is het uitstel van kinderen tot stilstand gekomen. Het aantal kinderen dat wordt geboren uit vrouwen jonger dan 30 jaar is namelijk op hetzelfde niveau gebleven. Voorts blijkt dat de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor vrouwen van 30 jaar of ouder niet meer zo snel toenemen als in de jaren tachtig en negentig.

Vier op de tien kinderen die in de periode 2000–2002 zijn geboren, hebben een moeder die bij de geboorte jonger was dan 30 jaar. In 1990 hadden nog bijna zes op de tien geborenen een moeder jonger dan 30 jaar. Het langer volgen van onderwijs en de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen zijn factoren die een rol spelen in de stijging van de leeftijd waarop ze kinderen krijgen. Omdat

8. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers per 1 000 vrouwen

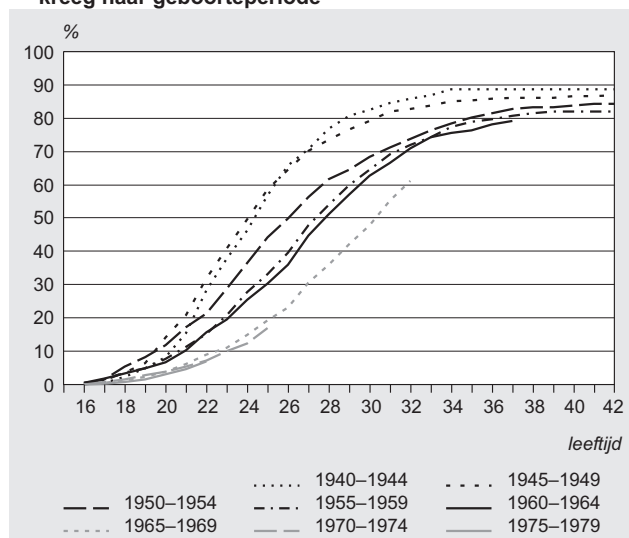
het combineren van werk en kinderen voor veel vrouwen (en hun partner) problemen oplevert, wachten velen enige tijd met het krijgen van kinderen.

Gegevens op basis van het kalenderjaar geven niet het volledige beeld van ontwikkelingen van de vruchtbaarheid. Gegevens op basis van het geboortjaar van de vrouw, ontleend van het Onderzoek Gezinsvorming, geven een beter beeld. Dit geldt vooral voor de leeftijd van de vrouw bij het krijgen van een kind. Een nadeel van gegevens op basis van generaties is echter wel dat jonge vrouwen hun kindertal nog niet hebben voltooid, waardoor vergelijkingen met de jongste generaties nog niet mogelijk zijn.

Grafiek 9 laat zien dat van de vrouwen geboren tussen 1945 en 1950 al bijna de helft voor de 25e verjaardag moeder was, terwijl van de vrouwen die in het begin van de jaren zestig zijn geboren op die leeftijd nog driekwart kinderloos was. Pas tegen de 29 jaar was van deze vrouwen de helft moeder. Elke generatie die later is geboren, stelt het krijgen van kinderen weer iets langer uit. Alleen bij de jongste generatie, die begin jaren zeventig is geboren, lijkt er in ieder geval op jonge leeftijd geen sprake meer te zijn van uitstel ten opzichte van de generatie die in de tweede helft van de jaren zestig is geboren.

Het grootste verschil doet zich voor als vrouwen, die vóór 1955 zijn geboren, worden vergeleken met vrouwen die na dat jaar zijn geboren. Aan het begin van de vruchtbare leeftijd bleef het aantal moeders bij vrouwen die in 1955 of later zijn geboren ver achter bij de eerder geboren vrouwen. Dit kan waarschijnlijk verklaard worden door het feit dat deze groep als eerste al vanaf jonge leeftijd gebruik kon maken van de anticonceptiepillen. Pas rond hun dertigste verjaardag worden de verschillen kleiner en is de inhaalslag begonnen. Op 42-jarige leeftijd is het verschil in kinderloosheid tussen vrouwen die in de jaren veertig zijn geboren en vrouwen die in de eerste helft van de jaren vijftig zijn geboren nog maar klein. Ook bij de vrouwen die later zijn geboren, is de trend van uitstel gevolgd door inhaal zichtbaar.

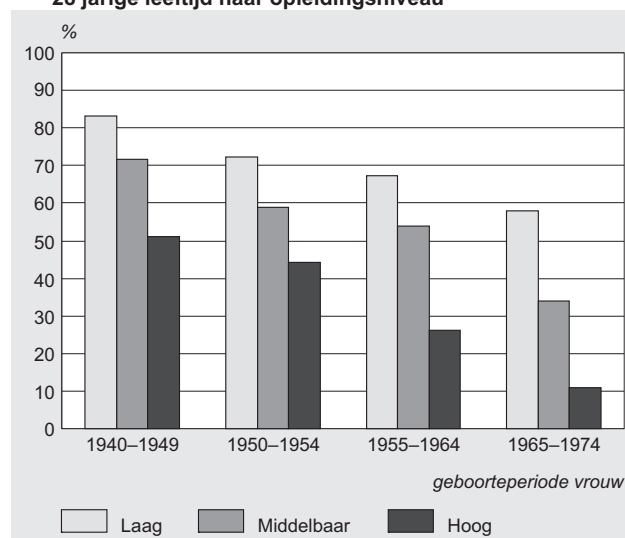
9. Cumulatief percentage vrouwen dat ooit een eerste kind kreeg naar geboorteperiode

Bron: Onderzoek Gezinsvorming.

Grafiek 10 laat zien dat, ongeacht hun opleidingsniveau, steeds minder vrouwen een kind krijgen vóór hun 29e verjaardag. Wel kan men constateren dat het verschil tussen laag- en hoogopgeleide vrouwen in de loop van de tijd groter is geworden. Acht op de tien laagopgeleide vrouwen geboren in de jaren veertig kregen een eerste kind voor de 29e verjaardag; bij de hoogopgeleiden was dit de helft. Van de laagopgeleide vrouwen geboren eind jaren zestig tot begin jaren zeventig, werden zes op de tien op deze leeftijd voor het eerst moeder. Van deze generatie werd slechts één op de tien hoogopgeleide vrouwen vóór de 29e verjaardag voor het eerst moeder. Langer doorleren, langer participeren op de arbeidsmarkt en het uitstellen van een vaste relatie zijn hieraan debet.

10. Percentage vrouwen dat een eerste kind kreeg voor of op 28 jarige leeftijd naar opleidingsniveau

Bron: Onderzoek Gezinsvorming.

6. Geen kinderen

Veel vrouwen kiezen tegenwoordig na hun opleiding niet meteen voor kinderen. Ze richten zich eerst op de arbeidsmarkt. Het is niet altijd gemakkelijk om een baan te combineren met de opvoeding van kinderen. Mede daarom wachten veel vrouwen enige tijd met kinderen. Voor een toenemend aantal vrouwen betekent dit dat ze geen kinderen meer krijgen: van uitstel komt afstel. Dit afstel kan verschillende oorzaken hebben. Voor een deel is het een biologische kwestie. Naarmate vrouwen langer wachten met kinderen, neemt de kans toe dat ze niet of verminderd vruchtbaar zijn. Een andere oorzaak is dat ze zich te oud vinden voor het moederschap of dat ze hun leefpatroon niet meer aan kinderen kunnen of willen aanpassen. Begin jaren negentig gaf een kwart van de vrouwen als reden voor kinderloosheid aan dat zij anders onvoldoende tijd voor andere belangrijke zaken zouden hebben (CBS, 1994).

Van de vrouwen die in de periode 1935-1945 zijn geboren en nu dus merendeels zestigers zijn, bleef 11 procent kinderloos. Bij jongere generaties is het aandeel vrouwen dat, al dan niet vrijwillig, kinderloos bleef groter. Van de vrouwen die vlak na de Tweede Wereldoorlog zijn geboren, is 15 procent kinderloos gebleven. Bij nog jon-

11. Percentage kinderloze vrouwen naar geboortjaar

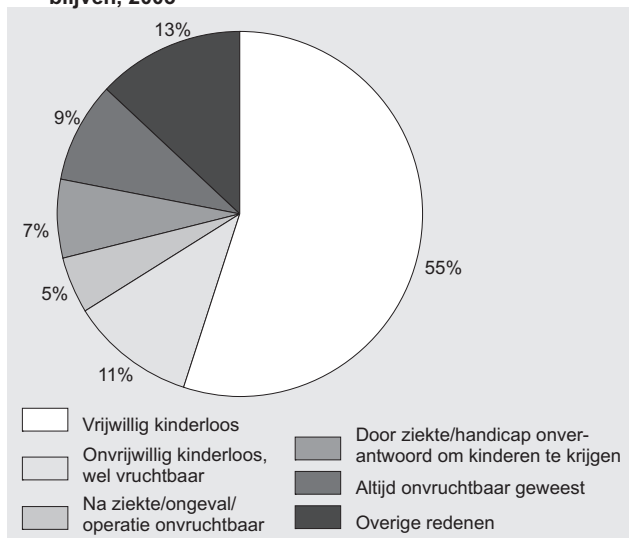

Bron: Statistiek van de geboorte en Bevolkingsprognose 2006.

gere generaties is het aandeel vrouwen dat geen kinderen krijgt uiteraard nog onzeker, maar waarschijnlijk zal dit tegen de 20 procent liggen (grafiek 11).

Vrouwen kunnen vrijwillig of onvrijwillig kinderloos zijn. Degenen die geen kinderen verwachten maar (vermoedelijk) wel vruchtbaar zijn, zouden als vrijwillig kinderloos kunnen worden aangeduid. De mate van vrijwilligheid is echter niet voor iedereen gelijk. Er zijn omstandigheden waarin kinderloosheid voor een vrouw een onvermijdelijke keuze is, terwijl men wel graag kinderen had willen krijgen. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn bij ziekte of handicap, of bij het niet (tijdig) vinden van een geschikte partner. Om de 'echt vrijwillig' kinderloze vrouwen te onderscheiden, is in het Onderzoek Gezinsvorming aan de betrokken vrouwen gevraagd of ze zichzelf als vrijwillig kinderloos beschouwen. Uit de antwoorden blijkt dat van alle 36–45-jarige vrouwen die verwachten kinderloos te blijven, 55 procent

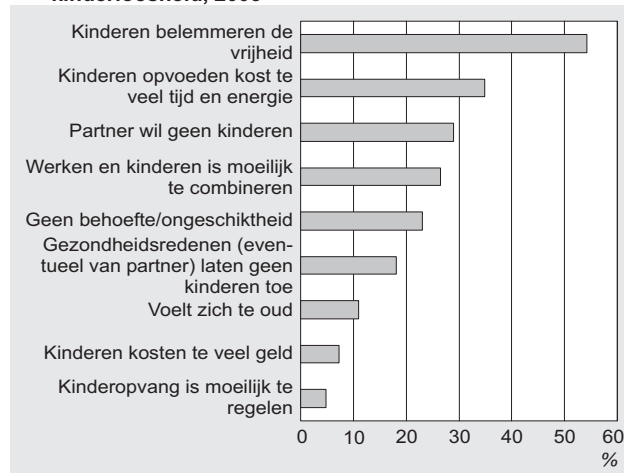
12. Vrouwen van 36–45 jaar die verwachten kinderloos te blijven, 2003

Bron: Onderzoek Gezinsvorming.

zichzelf als vrijwillig kinderloos beschouwt; 45 procent is onvrijwillig kinderloos (grafiek 12). Van de onvrijwillig kinderloze vrouwen is ongeveer de helft om biologische reden of door ziekte/handicap kinderloos (geworden). Vrouwen die onvrijwillig kinderloos maar wel vruchtbaar zijn, hebben voor het merendeel geen partner (meer) en hadden wel graag kinderen willen hebben.

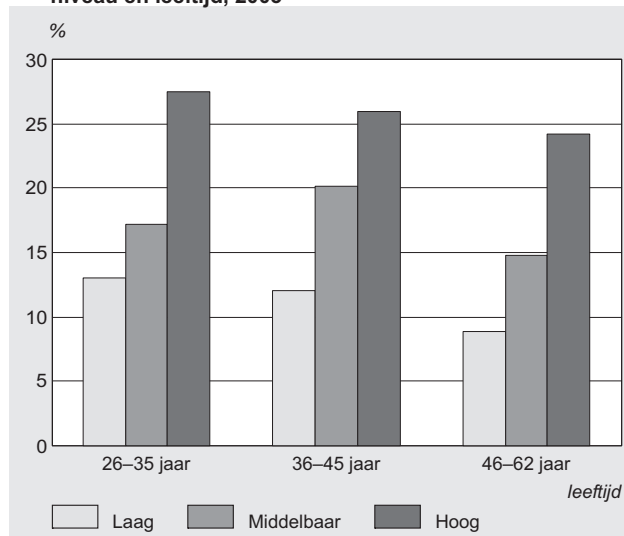
13. Vrouwen van 26–45 jaar naar redenen van vrijwillige kinderloosheid, 2003

N.B. De percentages tellen op tot boven de 100 omdat een vrouw meerdere antwoorden kon geven.

Bron: Onderzoek Gezinsvorming.

14. Aandeel (verwachte) kinderloze vrouwen naar opleidingsniveau en leeftijd, 2003

Bron: Onderzoek Gezinsvorming.

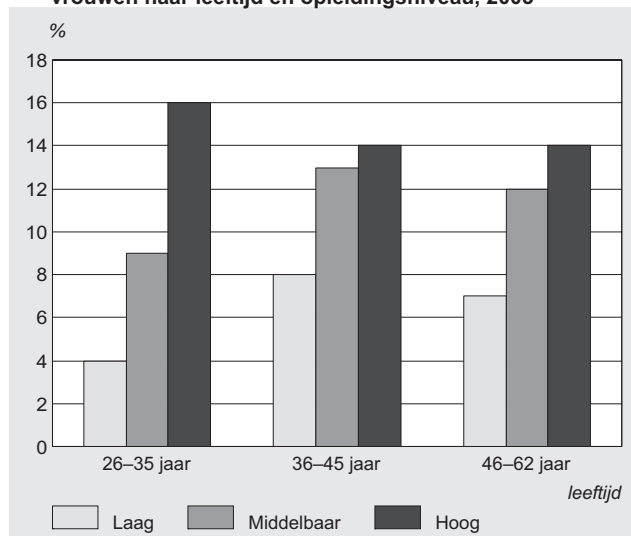
Als reden van vrijwillige kinderloosheid wordt door vrouwen van 26 tot en met 45 jaar onder meer vaak genoemd dat kinderen de vrijheid belemmeren, dat kinderen opvoeden veel tijd en energie kost, dat de partner geen kinderen wil en dat werken en kinderen moeilijk zijn te combineren (grafiek 13). De belangrijkste reden voor vrijwillige kinderloosheid is het feit dat kinderen de vrijheid belemmeren. Vooral hoogopgeleide vrouwen kiezen voor een leven zonder kinderen. Het opleidingsniveau van vrouwen is de

afgelopen decennia toegenomen: in 1995 was 17 procent van de vrouwen hoogopgeleid, terwijl dit in 2005 was toegenomen tot 23 procent (Van Herpen et al., 2006). Kinderloosheid hangt sterk samen met opleidingsniveau (*grafiek 14*). Van de 46–62-jarige hoogopgeleide vrouwen is bijna een kwart kinderloos. De kinderloosheid onder hoogopgeleide vrouwen van die leeftijd is daarmee aanzienlijk hoger dan onder middelbaar opgeleide vrouwen en bijna drie keer zo hoog als onder laagopgeleide vrouwen. Van de 26–35-jarige hoogopgeleide vrouwen verwacht ruim een kwart kinderloos te blijven. Dit aandeel is twee keer zo groot als dat van laagopgeleide vrouwen van deze leeftijd. De kinderloosheid is de afgelopen decennia ook onder laagopgeleide en middelbaar opgeleide vrouwen toegenomen. Laagopgeleide en middelbaar opgeleide vrouwen van 26–45 jaar kiezen vaker voor een leven zonder kinderen dan 46–62-jarige vrouwen van hetzelfde opleidingsniveau. In dit opzicht hebben hoogopgeleide vrouwen wat betreft kinderloosheid een trend gezet die nu ook door vrouwen met een laag of middelbaar opleidingsniveau wordt gevolgd.

Het verschil in kinderloosheid naar opleidingsniveau kan in belangrijke mate aan verschillen in relatievorm worden toegeschreven. Van de hoogopgeleide gehuwde en ooit-gehuwde vrouwen van 46 jaar of ouder is slechts 14 procent kinderloos, tegen 7 procent van de laagopgeleiden (*grafiek 15*).

Van de hoogopgeleide vrouwen van 46–62 jaar is 85 procent gehuwd of ooit gehuwd geweest, tegen 96 procent van de laagopgeleide vrouwen. Het verschil in kinderloosheid naar opleidingsniveau onder de 26–35-jarige vrouwen kan eveneens voor een groot deel worden toegeschreven aan het aandeel gehuwden. Van de hoogopgeleide vrouwen van 26–35 jaar is een relatief laag percentage gehuwd en woont een veel hoger percentage ongehuwd samen (35 procent) of alleen (26 procent) dan van de laagopgeleide vrouwen (beide 19 procent). Van de ongehuwd samenwonende vrouwen, en vooral van de alleenwonende vrouwen, blijft een hoog percentage kinderloos (De Beer en De Graaf, 1998). Dit is één van de verklaringen waarom

15. Aandeel (verwachte) kinderloze gehuwde en ooit-gehuwde vrouwen naar leeftijd en opleidingsniveau, 2003

Bron: Onderzoek Gezinsvorming.

het percentage kinderloze vrouwen onder hoogopgeleiden hoger is dan onder laagopgeleiden.

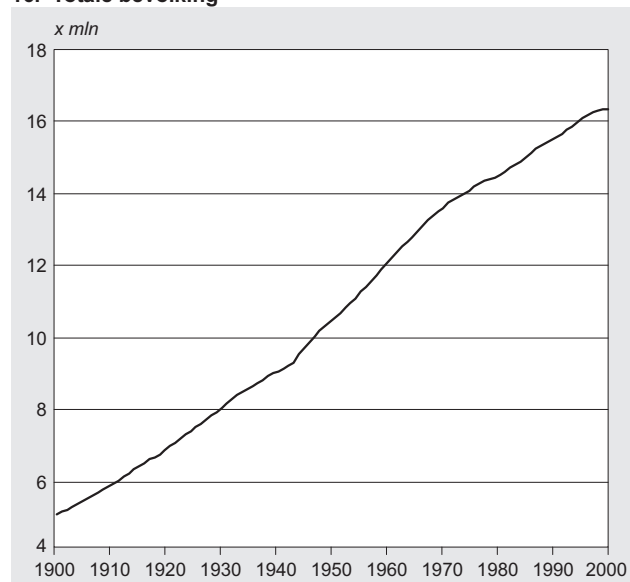
7. De invloed van geboorte op de bevolkingsomvang

In de twintigste eeuw is de bevolkingsomvang van Nederland toegenomen van 5,1 naar 16,2 miljoen. Het bevolkingsaantal en de samenstelling naar leeftijd, geslacht en burgerlijke staat aan het begin van de twintigste eeuw was mede van invloed op de ontwikkeling van de geboorte- en sterftaantallen, de emigratie en de huwelijksluiting in die eeuw.

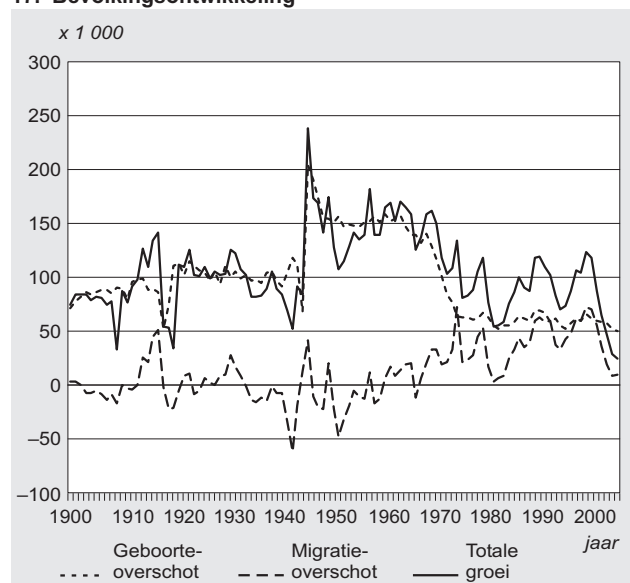
Grafiek 16 geeft het bevolkingsaantal van Nederland weer vanaf 1900. De toename van de bevolking verliep in de loop van de eeuw steeds sneller: in de jaren vijftig en zestig nam de bevolking in zes jaar tijd toe met een miljoen. Sindsdien is deze periode echter toegenomen tot elf jaar.

De bevolkingsgroei bestaat uit natuurlijke aanwas (het geboorteoverschot) en buitenlandse migratie (het migra-

16. Totale bevolking

17. Bevolkingsontwikkeling

tieoverschot). Tot het midden van de jaren zestig werd de totale bevolkingsgroei bijna volledig teweeggebracht door het geboorteooverschot (*grafiek 17*). Vertrekoverschotten kwamen in die periode regelmatig voor. In de jaren vijftig en zestig werd zelfs een jaarlijks geboorteooverschot van meer dan 150 duizend gerealiseerd. Vanaf het midden van de jaren zestig daalde het geboorteooverschot echter. Tegelijkertijd werden de vertrekoverschotten uitzonderlijk en ging vestiging van migranten een steeds grotere rol spelen in de bevolkingsgroei (Nicolaas en Sprangers, 2007). In de jaren zeventig en tachtig is steeds tussen de 30 en 50 procent van de totale bevolkingsgroei door vestigingsoverschotten teweeggebracht. De veranderingen in het geboorteooverschot zijn in verband te brengen met de gewijzigde aantallen geboorten, en in veel mindere mate met gewijzigde aantallen overledenen.

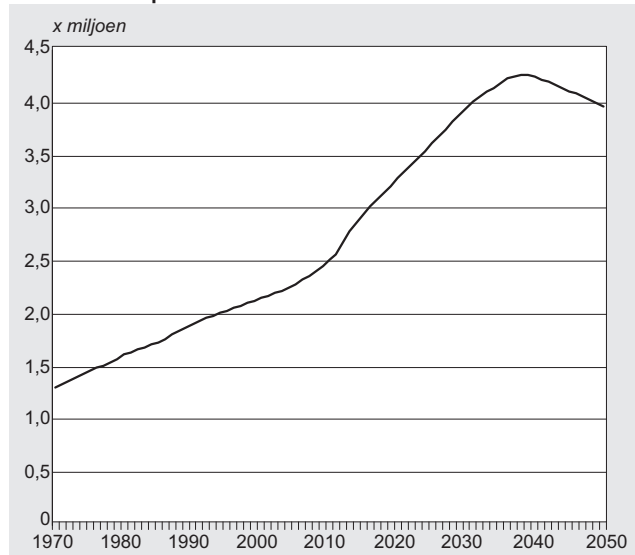
8. Terug- en vooruitblik

In de eerste decennia van de twintigste eeuw schommelde het jaarlijks aantal levendgeborenen rond de 170 duizend. Na de Tweede Wereldoorlog zette een stijging in en werden gedurende bijna een kwart eeuw – tot circa 1970 – jaarlijks tussen de 225 duizend en 250 duizend kinderen geboren. Vanaf het midden van de jaren zestig veranderde dit patroon radicaal en nam het aantal geboorten sterk af. In de jaren negentig nam dit aantal weer toe, met als hoogtepunt het jaar 2001. Sindsdien daalt het aantal geboorten weer. Het jaarlijks aantal sterfgevallen ontwikkelde zich op geheel andere wijze: een langzame daling vanaf het begin van de twintigste eeuw, met daarin twee pieken (de Spaanse griep in 1918 en de hongervinter van 1944–1945), werd gevolgd door een geleidelijke stijging vanaf begin jaren zestig.

In de vorige eeuw werden in Nederland bijna 20 miljoen kinderen geboren, terwijl 9,6 miljoen mensen overleden, 6 miljoen migranten naar Nederland kwamen en bijna 5 miljoen emigranten vertrokken. De invloed van de geboorte op de groei en samenstelling van de bevolking in de twintigste eeuw is dan ook beduidend groter geweest dan die van de andere demografische componenten.

Op basis van de meest recente langetermijnprognose van het CBS wordt een forse groei verwacht van het aantal 65-plussers (*grafiek 18*) voor de komende decennia (Garssen en Van Duin, 2006). Dit is voor een belangrijk deel het gevolg van de historische bevolkingsgroei, versterkt door de in de loop der tijd gestegen overlevingskansen. De historische vruchtbaarheidscijfers drukken hierbij een groot stempel op de vergrijzing. Naar verwachting zal na 2011 het aantal 65-plussers versneld toenemen, omdat de omvangrijke geboortecohorten vanaf 1946 dan de AOW-gerechtigde leeftijd bereiken. De sterke daling van het aantal geboorten in de jaren zeventig van de vorige eeuw zal uiteindelijk leiden tot een daling van het aantal ouderen, vanaf de tweede helft van de jaren dertig van deze eeuw. In de komende decennia zal de vergrijzing in kwantitatief opzicht de belangrijkste demografische ontwikkeling zijn. De hoge vruchtbaarheid in de vorige eeuw is daaraan dus grotendeels debet.

18. Aantal 65-plussers

Bron: Bevolkingsstatistieken en Bevolkingsprognose 2006.

Literatuur

- Advokaat, W. en A. de Graaf, 2001, Religie in historisch perspectief. *Maandstatistiek van de Bevolking* 49(6), blz. 8–12. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Beer, J. de, en A. de Graaf, 1998, Meer vrouwen krijgen maar één kind. *Maandstatistiek van de Bevolking* 46(11), blz. 8–11. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Beets, G.C.N. en A. de Graaf, 1980, Onderzoek Gezinsvorming september 1977. *Maandstatistiek van Bevolking en Volksgezondheid* 28(12), blz. 41–60. CBS, Voorburg/Heerlen.
- CBS, 1994, Relatie- en gezinsvorming in de jaren negentig. CBS, Voorburg/Heerlen.
- CBS, 1999, Marriage: from cornerstone to outdated institution? In: *Vital events. Past, present and future of the Dutch population*, blz. 37–49. Statistics Netherlands, Voorburg/Heerlen.
- Garssen, J. en C. van Duin, 2006, Bevolkingsprognose 2006–2050: Belangrijkste uitkomsten. *Bevolkingstrends* 54(4), blz. 85–92.
- Graaf, A. de, 2004, Geboorteregeling in 2003. *Bevolkingstrends* 52(1), blz. 23–27.
- Herpen, M. van, V. Lalta en A. Merens, 2006, Onderwijs. In: Portegijs, W., B. Hermans en V. Lalta, *Emancipatiemonitor 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop*, blz. 38–66. SCP, Den Haag.
- Nicolaas, H. en A. Sprangers, 2007, Buitenlandse migratie in Nederland 1795–2006: de invloed op de bevolkingsamenstelling. *Bevolkingstrends* 55(4), blz. 32–46.
- United Nations, 2001, *World contraceptive use*. United Nations, New York.